

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Усова Дмитра Володимировича

«Генеза та сутність ідеї суспільної угоди: історико-філософський аналіз»,

поданої на здобуття наукового ступеня

доктора філософських наук

за спеціальністю 09.00.05 - історія філософії

Дисертаційна робота Усова Дмитра Володимировича присвячена актуальній проблемі філософського осмислення процесу становлення і розвитку ідеї суспільної угоди в історико-філософській ретроспективі, її основних положень і принципів у контексті знаходження доцільності функціонування контрактуалізму в сучасному соціумі. Впродовж процесу розкриття теми дисертант намагався проаналізувати трансформацію контрактуалістичної ідеї від обґрунтування основних норм суспільно-політичного ладу засобами інструментально-стратегічного розуму до становлення сучасного філософського дискурсу, заснованого на усвідомленні органічного поєднання проблем влади та вимог справедливості. У часи, коли кризові процеси як в суспільно-політичному житті України, так і в сучасному глобальному інформаційному суспільстві, знову і знову актуалізують питання обґрунтування прав людини, а традиційні форми легітимації втрачають довіру та знижують свою дієвість, саме ідея суспільної угоди з необхідністю постає тим фундаментом, на якому може бути заснована легітимність та самолегітимність влади, якщо в його основу будуть покладені гармонізація інтересів всіх індивідів.

Актуальним з погляду історії філософії виглядає також те, що дисертантові вдається розкрити сутність тих істотних змін, що відбулися у контрактуалістичних поглядах з часів становлення модерної політичної філософії до новітніх історико-філософських дискурсів, зокрема, він робить наголос на зміщенні акцентів з політико-правової аргументації до

обґрунтування важливості ще й етичного виправдання правових норм. Як переконливо наголошує дисертант Д.В. Усов, формування угоди між владними структурами та соціумом не повинно базуватися лише на примусових аргументах, а має вкорінятися в пріоритет прав людини та захист останніх справедливими інституціями державного та громадянського типу.

Мета, предмет і завдання дисертаційного дослідження сформульовані адекватно поставленій проблемі та відповідають заявленій темі. Дисертаційна робота Усова Дмитра Володимировича стала важливим кроком у розкритті еволюції змісту суспільної угоди. Вона досягає поставлених завдань, вирізняється оригінальністю історико-філософської концептуалізації феномену суспільної угоди. Поданий дослідницький матеріал відзначається логічною структурованістю і дозволяє услід за дисертантом робити важливі теоретичні та практично-політичні висновки щодо неможливості будь-якої легітимної угоди без довіри громадян до владних персон та інституцій. Обґрунтованою та збалансованою є структура дисертації, де кожен з п'яти розділів розкриває певну проблему і формує підґрунтя для наукового пошуку для дослідницької роботи у наступному розділі.

Перший розділ дисертації присвячений теоретико-методологічним засадам дослідження ідеї суспільної угоди у вітчизняній та зарубіжній філософській думці, особливостям та межі сучасного історико-філософського дискурсу суспільної угоди. Тут дисертант з'ясовує теоретичні та практичні передумови дослідження, висвітлює стан наукової розробки теми, визначає ключові проблеми розроблення ідеї суспільної угоди. Зокрема автор переконливо показує, що принципово важливим є намагання осмислити проблему та ідею суспільної угоди в не лише в морально-правовому, але й в методологічному вимірах критичної реконструкції значущості принципу суспільної угоди для сучасної та новітньої політичної філософії. Всебічний аналіз сучасного філософського дискурсу суспільної угоди, дозволив дисертанту чітко продемонструвати її не лише загальноєвропейський, але й універсальний, інтеркультурний методологічний сенс в якості засади та

непересічного алгоритму розмаїтих форм складної соціальної практики сьогодення.

Д.В. У сов в першому розділі доходить висновку, що численні розвідки відомих західних філософів (Ю. Габермаса, А. Гонета, О. Гьофе, В. Кимліки, П. Колера, Е. Макійтайра, Г. Ломана, М. Нусбаум, Дж. Ролза, А. Сена, Ч. Тейлора, Е. Тугендгата, Р. Форста) в царині соціальної та політичної філософії, філософії права та моралі, з'ясування природи та меж теорії суспільної угоди, неможливо осмислювати поза роздумами про свободу, владу, справедливість та несправедливість, рівність та права людини, її ідентичність та відповідальність. Творчість цих філософів налаштована на доведення положення щодо необхідності розвивати чуття справедливості, толерантності, свободи та солідарності в сучасному суспільстві.

Попри значний масив історико-філософських даних, дисертантові вдається дотриматися основної лінії дослідження та рецепції й творчого розвитку основних здобутків сучасної соціальної та політичної філософії, репрезентованих працями як вітчизняних, так і західних дослідників.

В другому розділі Д.В. У сов здійснює теоретичну реконструкцію еволюції ідеї суспільної угоди в працях провідних дослідників контрактуалізму, виявляє її смислову багатовимірність та основні моральні та політико-правові наслідки. Дисертант показує рух думки від витоків теорії суспільної угоди, осереддя якого складають роздуми про природне право Г. Гроція та С. Пуфендорфа, до теоретичної спадщини Т. Гоббса, суперечки з якою стали інтелектуальною засадою подальшого розвитку ідей суспільної угоди в працях Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта та сучасних дослідників: О. Гьофе, Дж. Ролза, Р. Дворкіна, Е. Макінтайра, К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Р. Брандта, В. Керстінга. Особливої уваги також заслуговує розвиток дисертантом тези Дж. Локка про природний стан як нормативний правовий стан, дотримання якого втілюється в певний суспільний порядок, який, своєю чергою, є втіленням прагнення людини жити в такому стані суспільства як спільноти.

У цьому ж розділі подано критичне осягнення засад контрактуалізму Д. Г'юма. Дисертантові вдалося довести актуальність необхідності обмеження індивідом власного егоїзму та свободи заради колективної волі більшості через пошуки такого способу соціальних взаємин, коли окрема людина, перебуваючи в царині соціального буття, підпорядковувалась би як інституціям, так і собі самій.

Третій розділ дисертації репрезентує результати аналізу евристичного потенціалу некласичних концептуалізацій ідеї суспільної угоди та аналіз їх теоретичних особливостей, обмеження та переваг для сучасного філософського мислення. Дисертант аргументовано стверджує, що через прагнення контрактуалізму пов'язати нормативне обґрунтування справедливості з інтересами окремих людей, виникає проблема етичного виправдання правових норм, які не можуть ґрунтуватися лише на примусі кращого аргументу. Означена настанова тісно пов'язана з соціокультурною практикою поваги до гідності кожного окремого індивіда та необхідністю подальшого їх філософського осмислення, передусім у контексті проблем свободи та справедливості.

Методологічно значущим стало звернення в третьому розділі дисертації до етики дискурсу, яка проголошує комунікацію універсальним надбанням людства й універсальною реальністю суспільного існування людини. Це означає, що жодна суспільна загальнозначуща справа неможлива поза її колективним визнанням, опосередкованим публічним обговоренням, тобто поза легітимацією, а публічне визнання досягається за допомогою досягнення консенсусу у межах дискурсу між усіма його учасниками.

Опираючись на творчість провідних вітчизняних сучасних та західних філософів (Р. Бубнер, А. Маргаліт, М. Нусбаум, П. Рікер, Р. Форст) дисертант намагався включитись у теоретичні пошуки умов справедливого, однакового, толерантного поводження з людьми, демонструючи глибинну значущість філософського осмислення співвідношення таких понять як толерантність, справедливість, розум, співчуття та милість.

В четвертому розділі дисертантом проаналізовано перспективи дослідження проблеми суспільної угоди в якості експлікації проблеми раціональності в контексті співвідношення її нормативних і емпіричних складових та прояснення умов досягнення справжньої згоди, яка не спотворюється зовнішніми та внутрішніми примусами, а конститується силою кращого аргументу. Автор доводить, що через прагнення контрактуалізму пов'язати нормативне обґрунтування справедливості з інтересами окремих людей, перед дискурсивною етикою виникає проблема етичного виправдання правових норм, які не можуть ґрунтуватися лише на примусі кращого аргументу. Можна погодитись із висновком автора, що дискурсивна етика пропонує теоретичний інструментарій, який здатен вирішувати актуальні проблеми глобального масштабу, зокрема проблему відповідальності перед буттям, та за буття, перед майбутніми поколіннями.

Дисертант у п'ятому розділі дослідження звертається до осмислення особливостей новітніх філософських дискурсів суспільної угоди, порівнюючи роздуми про справедливість, свободу та демократію Дж. Ролза та О. Гьофе, що має безумовний конструктивний сенс в межах продовження дискусій з означеної теми. Важливим в роботі є розвиток ідеї про те, що будь-яка легітимна угода неможлива без довіри громадян до владних персон та інституцій, довіри витлумаченої в якості настанови та прагнення до чесної та передбачуваної угоди громадян та влади

Підсумки досягнень усіх розділів дослідження подано в стислому, системному переліку висновків наприкінці дисертації.

Положення дисертації, її новизна та здобутки науково обґрунтовані та вагомі, що робить це дослідження філософськи перспективним. Дисертаційна робота Д.В. Усова відзначається глибоким змістом, логічним викладом, узгодженістю мети, завдань та висновків, безперечною новизною знахідок. Дослідження Д.В. Усова має теоретичну та практичну цінність, що полягає у можливості застосовувати матеріали при підготовці нормативних курсів з історії філософії, політичної філософії та соціальної філософії. Матеріали

дисертаційного дослідження дають також змогу посилити зв'язок між науковими розробками у сфері різних соціальних та гуманітарних наук. Результати наукового дослідження, концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, належним чином відображено у наукових публікаціях автора, пройшли достатню апробацію під час доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

У цілому дисертаційна робота Д.В. Усова є актуальним, ґрунтовним, глибоким, завершеним дослідженням, яке відзначається науковою новизною та оригінальним підходом до історично-філософського процесу, виконана на основі всебічного аналізу наукових джерел.

Відзначаючи загальний високий рівень проведеного дослідження, глибину, ретельність аналізу, послідовність аргументації, логіку викладу, вважаємо за необхідне висловити кілька зауважень та побажань:

По-перше, заявлену у дисертації проблему дослідження генези суспільної угоди навряд чи доцільно починати з Нових часів (стор.40-56, далі по тексту), залишаючи поза увагою автора думки Конфуція щодо неможливості правління без довіри народу, ідеї Аристотеля щодо утворення суспільства на фундаменті задоволення спільних інтересів, розрізнення волевстановленого (штучного) та природного права у софістів Горгія, Гіппія, Фрасимаха, тобто без більш глибоких розвідок у античні часи, не кажучи вже про філософський спадок Стародавнього Сходу.

По-друге, аналізуючи засадничі понятті та принципи теорії суспільної угоди, витоки модерного контрактуалізму, варто було б розширити частково наявне в роботі дослідження ідеї природного права Г. Гроція, його версії політичної антропології, яка є надзвичайно актуальною для нашого вітчизняного сьогодення, залучити до реконструкції поглядів Г.Гроція ґрунтовні праці Т. Торсона і Г. Себайна «Історія політичної думки», «Класики політичної думки», на які автор опирається в інших дослідницьких контекстах. Саме Г.Гроцій обстоює важливу для обґрунтування невіддільних прав людини тезу про важливість природного права, через його зумовленість

не волею законодавця, а природою людини. До речі, ця думка висловлювалась і раніше, в античні часи софістами.

По-третє, аналізуючи справжню теоретичну засаду модерного контрактуалізму теорію суспільної угоди Ж.-Ж. Руссо в цікавому контексті - контексті становлення сучасної політичної антропології, автор дещо захоплюється коментарями О.Хоми до українського перекладу класичної праці Руссо (с. 104-110). Проте варто було б, на нашу думку, залучити до осмислення поглядів Руссо праці й інших дослідників, наприклад, праці німецьких колег у відомій серії «Коментуючи класиків» у Берліні, головним редактором є професор Й.Робек - знаний фахівець в царині методології історико-філософського дослідження,

Вчетверте, віддаючи данину працям знаних представників сучасної європейської філософії, автор поглиблює невинуватий у даному випадку новітній європоцентризм у філософському осмисленні проблем влади, справедливості, суспільної угоди. Зважаючи на те, що з середини нашого століття в Європі більше половини дітей будуть народжені у мусульманських спільнотах варто було б звернутись до праць арабських мислителів Аль Фарабі, Ібн Халдуна, Аль Афгані, де легітимність влади заснована на морально-релігійному фундаменті, а володар править, аж поки не втратить довіри народу. На жаль, автор не звернув уваги на праці В. Лубського, В. Чиркіна, а також опонента стосовно мусульманської філософсько-правової думки.

По-п'яте, в цілому сучасний літературно-науковий стиль викладання матеріалу грішить повторами, як сказав би Ф. фон Хайек (лише до однієї роботи якого звертається автор), «заяженими» фразами-символами: «людина - людині вовк» (стор. 31, 59, 62, 69, 70, 75, 82,), «людина не атомізований індивід» (с. 25, 72, 80), «ландшафт політичної філософії». Зустрічаються повтори фраз у різних місцях, тоді як загальні висновки до дисертації (стор.353-356) подано лапідарно, що не прикрашає в цілому достойну роботу.

Наостанок слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не піддають сумніву наукову вартість даного дисертаційного дослідження.

Текст та зміст дисертаційної роботи дозволяють зробити висновок, що вона є цілісним, оригінальним, концептуально завершеним дослідженням, а дисертант є науково зрілою та компетентною особистістю в галузі історії філософії.

ВИСНОВОК:

1. Подана до захисту дисертація Д.В. Усова «Генеza та сутність ідеї суспільної угоди: історико-філософський аналіз» виконана на належному високому теоретичному і методологічному рівнях, повністю відповідає пункту 10 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.
2. Д.В. Усов заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 - історія філософії.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Київської державної академії водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного
МОН України

Цюрупа М. В.

«12» травня 2017 р.

Сігнатурна комісія
засвідчує
13.06.2017р.